

Станкевіч А.А., прафесар кафедры беларускай мовы
Вучэбная дысцыпліна “Лінгвістыка тэксту”
Ш курс спец. Беларуская філалогія (па напрамках):
Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць)

Лекцыя № 3 на тэму

“Вобразнасць і выяўленчая выразнасць як катэгорыі літаратурна-мастацкага і публіцыстычнага тэксту”

План

1. Паняцці вобразнасці і выяўленчай выразнасці.
2. Камунікатыўна-функцыянальны падыход да выяўленчай выразнасці.
3. Лексіка-семантычныя сродкі стварэння выяўленчай выразнасці. Тропы.
4. Тропы, заснаваныя на падабенстве прадметаў. Метафара і яе тыпы, параўнанне, эпітэт.

1 Вобразнасць тэксту – адлюстраванне аб'ектыўнай рэчаіснасці ў наглядна-вобразнай форме. Гэта катэгорыя характэрна ў асноўным для мастацкага і публіцыстычнага дыскурса. Вобразнасць ствараецца разнастайнымі сродкамі выяўленчай выразнасці.

Выразнасць як камунікатыўная катэгорыя звязнага маўлення з'яўляецца асаблівай структурнай арганізацыяй, якая ўспрымаецца як навізна, незвычайнасць, адхіленне ад “нормы”. Гэта ўласцівасць маўлення прыцягваць, звяртаць на сябе ўвагу слухачоў і чытачоў. Як адзначаецца ў навуковай літаратуры, каб выклікаць і падтрымаць увагу адрасата, аўтару тэксту “неабходна ўмець надаць выказванню незвычайную, нестандартную форму”. Выразнасць маўлення часта называюць экспрэсіўнасцю. Такім чынам, “экспрэсіўнае ў мове выступае як нерэгулярнае, нетыповае, і таму незвычайнае, свежае, выразнае”.

2 Экспрэсіўнасць як своеасаблівая арганізацыя маўлення, якая дазваляе найлепшым чынам рэалізаваць мэты і задачы зносін і дасягнуць эфектыўнасці гэтых зносін – паняцце перш за ўсё камунікатыўна-функцыянальнае.

Такі функцыянальны падыход да экспрэсіўнасці як камунікатыўнай з'явы абумоўлівае ў сваю чаргу разуменне яе сістэмнасці. Як і іншыя камунікатыўныя якасці, выразнасць ствараецца адзінкамі ўсіх узроўняў моўнай сістэмы і іх узаемадзеяннем: гукавым (адзначым спецыяльныя сродкі выяўленчай выразнасці гэтага ўзроўню – *асананс, алітэрацыя, гуканерайманне, рыфма, рытм*), лексічным (*экспрэсіўна-эмацыянальная лексіка, сінонімы, антонімы, наватворы*), лексіка-семантычным (*тропы*), словаўтваральным (*формы з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі*) і сінтаксічным (*фігуры маўлення*). Адзначаныя сродкі выяўленчай выразнасці здольныя прыцягваць увагу чытачоў або слухачоў і надаваць вобразны характар выказванню. У сувязі з гэтым у сістэме выяўленча-выразных сродкаў вызначаюцца адзінкі розных узроўняў – рытміка-інтанацыйнага,

гукавога, лексіка-семантычнага, фразеалагічнага і граматычнага.

3. Лексіка-семантычныя сродкі выяўленчай выразнасці. Тропы

У сувязі з тым, што важнейшую ролю ў стварэнні вобразнасці адыгрывае семантыка лексічных адзінак, надзвычай актыўным моўным сродкам выяўленчай выразнасці з'яўляецца пераноснае словаўжыванне – тропы.

Тропы (грэч. *tropos* ‘паварот, зварот’) – словы або выразы, ужытыя ў пераносным сэнсе з мэтай дасягнення большай выяўленчай выразнасці маўлення. Яны выконваюць функцыю мастацкай канкрэтызацыі маўлення, індывідуалізацыі аб'екта, яго вобразнай характарыстыкі. Тропы падзяляюцца на канкрэтна-пачуцёвыя, у аснове якіх канкрэтнасць і рэальнасць адзнак з'яўці прадметаў, успрымаемых з дапамогай асацыятыўных магчымасцей органаў пачуццяў (напр., метафара) і ўмоўна-асацыятыўныя, заснаваныя на лагічных сувязях паміж прадметамі (метанімія).

У сістэме тропы выдзяляецца некалькі груп у залежнасці ад таго, на якой падставе адбываецца перанос назвы з аднаго прадмета на другі: тропы, заснаваныя на падабенстве, сумежнасці, кантрасце, мнагазначнасці, тоеснасці прадметаў або з'яўці.

4. Тропы, заснаваныя на падабенстве прадметаў

Да гэтай групы адносяцца *метафара, персаніфікацыя, сімвал, алегорыя, гіпербала, літота, параўнанне, эпітэт* і інш. Эпітэт і параўнанне называюць простымі тропамі, метафару, гіпербалу, сімвал, алегорыю – складанымі [1, с. 26].

Метафара (грэч. *metaphora* ‘перанясенне’) – троп, у аснове якога выкарыстанне слоў і выказаў у пераносным сэнсе на аснове знешняга або ўнутранага падабенства ці аналогіі называемых імі прадметаў і з'яўці.

Метафарычнае ўспрыманне свету – адна з адзнак таленту творчай асобы. Самае галоўнае для ўтварэння метафары – новае, нечаканае бачанне і асэнсаванне ўжо вядомых з'яўці і прадметаў, іх прымет і дзеянняў: *Голас мой кацянём прыстае, Мякка скача на блузку. Як урок паўтараеш мае Словы па-беларуску* [Л. Дранько-Майсюк]. Метафары ўносяць у кантэкст навізну поглядаў на навакольны свет, элемент нечаканасці і першаадкрыцця рэчаіснасці. *Наладзіў струны лес маўклівы На лад вясёлы, на шчаслівы* (Я. Колас).

Метафару нярэдка называюць “схаваным” параўнаннем, якое патрабуе пэўнай разгадкі. У адрозненне ад поўнага параўнання, у метафары прысутнічаюць толькі два кампаненты: тое, што параўноўваецца і тое, з чым параўноўваецца прадмет. Трэці член параўнання – агульная прымета, на аснове якой адбываецца параўнанне, апускаецца, не называецца: *Нагінаюць ніц галовы Ў росах чыстых васількі. І здаецца, шэпчаць словы Лозы ціха ля ракі* [М. Хведаровіч].

Паводле граматычнай характарыстыкі, у залежнасці ад часцінамоўнай прыналежнасці, метафары падзяляюцца

на прэдыкатыўныя: *Яшчэ ён голы, непрыветны, Галінкі шэпчацца не ў лад, Але штодня пад цёплым ветрам Калгасны ажывае сад* [А. Астрэйка];

субстантыўныя: *Зямля Беларусі! Вачамі азёраў Глядзіш ты ў празрыстыя высі нябёс* [П. Броўка];

адвербіяльныя: *І рака дыхнула вольна, Паднялася, наплыла* [М. Лужанін].

Па ступені складанасці структуры метафары вызначаюцца простыя, адначленныя: *А лес маўчыць — яму, без мовы, Як называць вясну вясной?* [А. Куляшоў]; і дастаткова пашыраныя двухчленныя – метафарычныя словазлучэнні рознай структуры, у якіх метафары-зуюцца як галоўнае, так і залежнае слова: *Праясняецца пагода, Бо вярнулася вясна. Ёсць чакаеш, што прырода ўстрапянецца ада сна* [М. Багдановіч].

Найбольш часта ў маўленні выкарыстоўваюцца дзеяслоўныя метафары: *Дняпро ляціць у белы свет, Дунай грывіць між гор* [М. Калачынскі].

Метафарызацыя назоўніка звычайна адбываецца ў складзе генітыўнай канструкцыі з недапасаваным азначэннем, выражаным субстантыўнай формай: *А вакол травіцы роснай рай І бярозак белая сям'я. Мой чароўны беларускі край, Бацькаўшчына светлая мая!* [У. Караткевіч].

Асобнай разнавіднасцю метафары з'яўляецца персаніфікацыя. **Персаніфікацыя**, увасабленне, – наданне неаддушаўленым прадметам і з'явам дзеянняў і ўласцівасцей чалавека: *Вясна была яшчэ ўпачатку, Але снягі ўжо раставалі, І дружна ў полі балбаталі* [Я. Колас]; *Беразняк сніць над рэчкаю сны, Пахіліўшы купчастае веце* [А. Астрэйка].

Як відаць з прыкладаў, персаніфікуюцца найчасцей назвы з'яў прыроды і вельмі актыўна выкарыстоўваецца ў пейзаж-ных замалёўках, дзе яна можа быць разгорнутай і ствараць яскравы вобраз роднай прыроды: *Вось і лета сышло, Адспявалі калоссі, Цяжка нам заўважыць, Як з'яўляецца восень. / Непрыкметна зусім — Прыплыве навуцінкай, Гляне жоўтым лістком З-над зялёнай хусцінкі. Усплыве туманом Над рачулкаю соннай, Устрывожыць дымком З пахам бульбы пячонай. / Зачаруе агнём Маладзенькай рабіны, На адлёце крылом Памахае бусліным. / А пасля, А пасля Ліст апошні сарвецца... Ды не знаю, чаму Ты мне, восень, па сэрцу!* [П. Броўка].

Да тропай метафарычнага тыпу адносяцца таксама сімвал і алегорыя.

Сімвал – адзін з відаў іншасказання, умоўнае абазначэнне сутнасці якой-н. з'явы, паняцця пэўным прадметным ці слоўна-вобразным знакам: *салавей* – сімвал паэта, паэта вольнага і ўтрапёнага. Асабліва, калі паэт салаўём заліваецца перад каханай альбо салавей ад бессані, шукаючы рыфму на заповітнае слова, рыфму свежую, сваю [Р. Барадулін].

Ролю сімвалаў звычайна выконваюць канкрэтныя назоўнікі, якія абазначаюць:

матэрыяльны сусвет: *Космас Васіля Быкава. Ён сілкуе дух беларускае нацыі. Ён дазваляе зрабіць небасхіл нашага слова далёкім і глыбокім, неба слова нашага ўдумлівым і высокім, сцэжкі слова нашага прыступнымі і роднымі* [Р. Барадулін]; *Гэй, вольныя птахі, саколія дзеці! У вырай! Да сонца вясёлкавым шляхам!* [Я. Купала];

з'явы прыроды: *Гэта была ранняя рання маладой беларускай літаратуры, што ў пачатку новага веку на змрочным небе тагачаснага грамадскага жыцця ўспыхвала і загаралася сваімі першымі яркімі зоркамі —*

прадвесніцамі блізкага світаньня [Н. Гілевіч];

прадстаўнікоў жывёльнага свету: *Мне па душы глухія пушчы, Лістоты замяць на дварэ. Я непрыручанаю птушкай Жыву між сполаху і дрэў* [Я. Янішчыц]; *А ў сонечным бязмежжы Лунае горды бусел, Як сімвал незалежнай Свабоднай Беларусі* [Э. Акулін];

рэаліі расліннага свету: *О Беларусь, мая шыпына, Зялёны ліст, чырвоны цвет! У ветры дзікім не загінеш, Чарнобылем не зарасцеш.* [Ул. Дубоўка]; *Трымаюць зямлю без падважнікаў тых, Без мудрага троса, Жывымі рукамі карэнняў сваіх Сасна і бяроза* [А. Куляшоў];

Сімвалы як іншасказальна-вобразнае абазначэнне пэўных з’яў, прадметаў і паняццяў адлюстроўваюць асацыяцыйны характар мысленчай дзейнасці чалавека, аналогію жыцця чалавека з прыродай і навакольнай рэчаіснасцю, падагульненне яго назіранняў за аб’ектаўным светам. Яны надаюць маўленню экспрэсіўнасць і вобразнасць, садзейнічаюць павышэнню выяўленча-выразных магчымасцей выказвання.

Да сімвалаў паводле семантыкі і стылістычнай ролі набліжаецца **алегорыя** - перадача адцягненага паняцця або ідэі праз канкрэтны прадмет, мастацкі вобраз, малюнак: *“Новая зямля”, як і лепшыя ўзоры паэзіі Якуба Коласа, былі той плацінавай плацінай, якая трымала вышыню ракі Беларушчыны, не даючы замуціць яе чорным водам усяго варожага, чужога* [Р. Барадулін].

У аснове алегорыі ляжыць аналогія паміж пэўным паняццем і канкрэтным прадметам, які стварае іншасказальны вобраз гэтага паняцця: *І самым галоўным адкрыццём быў горад. Вялізная і аж да неймавернасці цікавая гістарычная і сучасная кніга. Самая ў маім жыцці захапляючая кніга* [Ул. Караткевіч] (кніга = горад); *Жыццё чалавека саткана з розных нітак-падзей. Ёсць тут чырвоныя, але хапае і чорных. Якраз гэтыя колеры спрадвеку былі традыцыйныя на Беларусі, варта толькі паглядзець на нашы ручнікі, вышыванкі, поцілкі, дываны* [С. Законнікаў] (ніткі = падзеі, чырвоныя = добрыя, чорныя = дрэнныя);

У алегарычным сэнсе выкарыстоўваюцца субстантыўныя намінацыі: *Мы жывыя. Ходзім, Глядзім, гаворым... Хтось стаміўся — прысеў на чужое гора* [Э. Акулін “Пагост”] (чужое гора = магіла).

Даволі часта пры стварэнні алегорыі выкарыстоўваюцца дзеясловы, якія абазначаюць фізічнае дзеянне, і назоўнікі з канкрэтна-прадметным або адцягненым значэннем: *Пакасілі яго кулямёты, Усё пакасілі, А тупыя нямецкія боты Яго змалацілі. Танкі гусеніц жорнамі Жыта пасля памалолі, Коні потныя, чорныя Хлеб замясілі на поле* [А. Куляшоў] (поле = ніва, каласы = воіны, салдаты; пакасілі, змалацілі, памалолі, замясілі = знішчылі, забілі, зруйнавалі);

Да тропай метафарычнага тыпу, заснаваных на асацыяцыі, адносяцца таксама гіпербала і літота.

Гіпербала – наўмыснае перабольшванне пэўных уласцівасцей чалавека, прадмета ці з’явы з мэтай узмацнення выразнасці выказвання: *мора па калена, мора крыві, акіян слёз, паміраць ад смеху* і інш.

Перабольшваюцца як канкрэтныя ўласцівасці асоб або прадметаў: *Асілкам гэтакім адроду Маішэка быў у сваёй радні, – Дзіцём нясці ўжо мог калоду, Якой трох сталых – не маглі* [Я. Купала]; так і адцягненыя паняцці: *Адзін дзень чалавека адукаванага даўжэйшы за самы доўгі век невука* [Пасідоній].

У мастацкім творы, як і ў фальклоры, гэты троп мае значнае пашырэнне, паколькі ён узмацняе вобразную характарыстыку. Пры абмалёўцы вобразаў гіпербалізуюцца сіла і моц пэўных дзеянняў герояў і ступень іх уздзеяння на свет:

маўленчая дзейнасць: *Я шумлівы чарот, я мяцежны бунтар. Я балота буджу гучным шумам* [М. Чарот];

перамяшчэнне ў прасторы: *Я акіян правеславала, Я тысячу пустынь перабрыла І тысячу надзей там пахавала. І вось – знайшла... Я ўсё ж цябе знайшла* [Н. Мацяш];

дзейнасць органаў пачуццяў: *Быў гэтакі вечар веснавы, Што чуць было здалёк, Як люстра возера ў цішы Разбіў мой наплавок* [М. Танк]; *У прыцемку халодным прыскам тлеючы, Твая сукенка ўпала каля ног — І ты рукамі закланіла плечы, Бо я ад іх святла аслепнуць мог* [Г. Бураўкін];

фізіялагічная дзейнасць: *Адчайна-малады, Ты п'еш па-веснавому Палескія сады, Вішнёвых дзён аскому* [Я. Янішчыц];

фізічны стан: *Волат сэрца прабіта І крывёй яго неба заліта* [Ул. Жылка];

тэмпературны стан: *Варта абхапіць далонямі кацёл вады зледзянелай – І кацёл вады закіпіць* [А. Наўроцкі];

фізічнае дзеянне або ўздзеянне на іншых асоб: *Ты, пане дабрудзею, не лезь сюды, бо ў парушыну сцяру* [Я. Купала];

перабольшваюцца таксама памер, аб'ём апісваемага: *Вось танцуе на кінаплакатах Марыліна – прывабная зорка, Бюст не меншы, як купал сената, Ўсмешкай зацьміла неба Нью-Йорка* [М. Танк]; *Аднаму дзесяткі-служкі Зарабляюць сотні сот; Рукі ў яго, як падушкі, Як кісель, дрыжыць жывот! Другі ж сам аж на дзесятак Працуючы, лье свой пот, А высахшы, як аплатак, Цянюсенькі, як той knot* [Я. Купала];

вага: *Баба ж тая — сем пудоў Сама меней важыць* [К. Крапіва].

Літота — троп, процілеглы ў адносінах да гіпербалы. Літота звязана з наўмысным змяншэннем ступені або ўласцівасці чаго-н. і ўжываецца з мэтай узмацнення экспрэсіі выказвання. Напрыклад: *кропля ў моры, кот наплакаў* “нязначная колькасць, вельмі мала”.

Пры выкарыстанні літоты наўмысна змяншаецца памер прадметаў: *З камаровы нос сякеру Сцісне, крэкне, замахае —Зробе пушчу, як талерку, Свет дрывамаі закідае* [Ф. Багушэвіч] – у гэтым выпадку літота спалучаецца з гіпербай; *Яна такая малюпашка, Што меншай нельга і ўявіць, Што і ў пасцелі нават цяжка Пад коўдрай граблямі злавіць!* [Н. Гілевіч];

іх аб'ём: *Сабралі ўраджай. Хочаш прывезці яго — Мурашку ў воз запрагай.* [А. Наўроцкі];

колькасць: *А што пакіну? Толькі жменьку слоў...* [Н. Мацяш]; прасторавыя ўласцівасці: *Так блізка да неба – Хоць зоры ў папаху збірай* [У. Някляеў]; *Скруха з турботы знікае Лёгка, як след мураўя. Вецер мяне абвівае А ці самота твая?* [Я. Янішчыц].

Як паказваюць прыклады, моўны механізм літоты заснаваны на пэўнай аналогіі, супастаўленні з прадметамі або рэаліямі, у значэнні якіх ёсць сема “малы, мала, нямнога”: *мурашка, муравей, камаровы нос, жменька, малюпашка* і інш.

У групу тропай, заснаваных на падабенстве прадметаў, уключаюцца таксама параўнанні і эпітэты.

Параўнанне – прыпадабенне аднаго прадмета да другога на аснове іх агульнай прыметы з мэтай узмацнення выразнасці яго характарыстыкі. Параўнанні з’яўляюцца адным з самых з пашыраных сродкаў маўленчай канкрэтызацыі, якія выдзяляюць, падкрэсліваюць як пастаянныя, устойлівыя, істотныя прыкметы прадметаў, так і іх часовыя, неістотныя адзнакі. Параўнанні надвычай разнастайныя як па семантыцы, так і па структуры.

Паводле ўспрыняцця адрасатам параўнанні падзяляюцца на агульнамоўныя, суб’ект і аб’ект якіх добра вядомы, устойлівыя, народна-паэтычныя, характэрныя для вуснай народнай паэзіі і індывідуальна-аўтарскія, пабудаваныя на нечаканых супастаўленнях прадметаў і іх уласцівасцей. Агульнамоўныя параўнанні ствараюцца з “гатовых” моўных блокаў, якія фіксуюць найбольш бачныя, агульнавядомыя прыкметы прадметаў і з’яў [5, с. 241]: *А струмені звоняць, нібы струны, Прагна п’е іх смяглая зямля* [П. Панчанка]; *Лісцевае веце і хвойныя лапы іншы раз спляталіся над дарогай, і сонечнае святло цадзілася праз зялёную страху, як праз сіта* [Т. Хадкевіч]; *Як срэбра, заблішчыць чароўна На першых лісціках раса* [А. Астрэйка].

Устойлівыя параўнанні ўжываюцца ў народнай паэзіі. Для твораў вуснай народна-паэтычнай творчасці характэрна разгорнутае параўнанне-супастаўленне вобраза чалавека з пэўным прадметам або з’явай са свету прыроды, якое стварае вобразны паралелізм: *Стаяць хлопцы, як сонца; Хадзіла яна, як пава, праводзяць аналогію з канкрэтнымі рэаліямі: Жыцечка, як дроб, Слёзы, як боб, Горка мая доля.*

У аснове індывідуальна-аўтарскіх параўнанняў — дакладна адзначанае аўтарам нечаканае падабенства пэўных з’яў і рэалій: *Па-над белым пухам вішняў, Быццам сіні аганёк, Б’еца, уеца шпаркі, легкі Сінякрылы матылёк* [М. Багдановіч]; *Як бёрда, змрок. А неба — шоўк. Шоўк цёмна-сіні, васільковы* [У. Дубоўка];

Індывідуальна-аўтарскія параўнанні часта адлюстроўваюць канкрэтна-пачуццёвую аснову прыметы прадмета: *Прышла (вясна — А. С.) — і рэчка заспявала, Успыхнуў, быццам свечка, куст* [П. Броўка]; *А ўжо, на радасць вербалозу, Асенні дожджык зашаптаў... І льюцца кроплі, быццам слёзы, па твары зморшчаным ліста* [Е. Лось].

Умела і па-майстэрску ўплеценныя ў кантэкст, яны адлюстроўваюць разнастайныя асацыяцыі, якія таксама садзейнічаюць выяўленчай выразнасці

маўлення. Гэта гукавыя асацыяцыі – *Вятры... <...> загулялі-загулі на чорствых верхавінах, бы гэта набегла на смалістым сухаверсе траскучае польшы* [І. Пташнікаў];

зрокавыя (колеравыя) – *Там, дзе голле мыюць вербы Ё яснай глыбіні, Паласатыя, як зебры, Ходзяць акуні* [А. Вялюгін]; *Тут азёры, як неба, сінія* [Г. Бураўкін];

прасторавыя – *Стаяла яблыня ля вёскі, Як падарожнік між дарог* [П. Панчанка];

тактыльныя – *Тоўсты, гладкі, бы вытачаны, камель з карою накіталт адмысловай чарапіцы высока ўзнямаў верхавіну*[Я. Колас];

тэмпературныя – *Хоць быў канец сакавіка, а сонца пякло, як у маі*, [І. Шамякін];

псіхалагічныя – *Як мары, белыя бярозы Пад сінявой начной стаяць, У небе зоркі ад марозу, Пахаладзеўшыя, дрыжаць*. [М. Багдановіч];

колькасныя асацыяцыі — *Якуб Колас пісаў: “Дзяцей, як тых снапкоў на току”* [Р. Барадулін].

У параўнаннях, як відаць з прыкладаў, духоўны свет чалавека, яго эмацыянальна-псіхічны стан, быццё, дзеянні, рэаліі акаляючай рэчаіснасці супастаўляюцца найчасцей са з’явамі прыроды, з рэаліямі жывёльнага і расліннага свету, зрэдку – з канкрэтнымі прадметамі, адцягненымі з’явамі.

Паводле граматычнай пазіцыі аб’екта параўнання выдзяляюцца прыдзеяслоўныя параўнанні *Растуць снапчкі самавіта, Стаяць, бы лялечкі якія, Глядзяць, як госці дарагія* [Я. Колас]; *Як брыльянты, рассявае Ночка летняя расіцу, Туманамі спавівае Луг зялёны над крыніцай* [Я. Купала];

Прысубстантыўныя параўнанні: *Як кудзеля, туман Яшчэ вісне ў палях, І струменіць-плыве Ад лугоў свежы пах* [Я. Журба]; *Раска, як русалчына луска, На вадзе ад месяца гарыць* [У. Караткевіч];

Прыад’ектыўныя параўнанні спалучаюцца з якаснымі прыметнікамі і вобразна характарызуюць, удакладняюць якасць прадмета: *Сонечным і белым, нібы залітым сырадоём, здаваўся* [Мінск – А. С.] *у той ранак* [С. Грахоўскі]

Надзвычай разнастайныя параўнанні па структуры і сродках сувязі. Гэта простыя параўнанні: *Як люстра, возера лягло Шырока ў ясны дзень* [А. Бачыла];

параўнанні-словазлучэнні: *Вось праляцеў беленькі матылёк, як чыстая сняжынка, блішчучы на сонцы сваімі крыльцамі* [Я. Колас];

разгорнутыя параўнанні: *Кожнае дрэва стаяла ў круглай лунцы-праталіне, нібы дыхала дрэва і подыхам сваім прадыхала снег аж да самай зямлі* [М. Лынькоў];

Разнастайныя параўнанні і паводле сваёй структуры. Па сродках сувязі гэта найчасцей злучнікавыя параўнанні са злучнікамі:

як: *Угрэла сонца. Жней чародкі Ідуць паважна, як лябёдкі* [Я. Колас];

як бы: *А гукі ў лесе, наадварот, як бы ажылі, сталі званчэйшымі* [Ул. Карпаў];

нібы: *Сонца не відно, яно ўжо там, за густой барвовай смугой, нібы*

расплавилася, — і ад таго такая духата [І. Пташнікаў];

нібыта: Над скронню, нібыта галубінае крыло, серабрыца сівізна [С. Грахоўскі];

быццам: У лесе перад навальніцай усё заціхла, быццам заснула: і птушкі, і зверы, і дрэвы, і трава [Т. Хадкевіч];

бы: Але там бялеліся верасы ў маладым цвече: зірні — бы снег рэдкі выпаў [І. Пташнікаў];

што: У цьмяным, як вокны здалёку ў хаце, рэдка і скупа, што праз туман, мігцелі зоркі [І. Пташнікаў];

са словамі падобны на: Пад елкай схаваўся моцны, малады баравік, падобны на важнага, самавітага баярына лесу, які па-гаспадарску аглядаў свае ўладанні [І. Пташнікаў];

нагадваць: Яго галіністыя рогі нагадвалі здалёк вершаліну старой каржакаватай сасны [І. Пташнікаў];

празваны: У наш час, у век, празваны векам касмічных хуткасцей, зачаста пачынаем цмокаць і прыцмокваць, калі ў рэдакцыю прышле вершы невядомы аўтар [Р. Барадулін];

здаецца: Ад бляску вогнішча абветраны і абсмалены сонцам твар здаецца чаканеным на медзі... <...> Што ўспамінаецца Міхасю Ціханавічу каля начнога вогнішча? [С. Грахоўскі];

можна параўнаць: Вобразна кажучы, чалавека можна параўнаць з птахам, адно крыло ў якога — мінулае, другое ж — будучыня [А. Мальдзіс];

прыназоўнікава-склонавымі формамі імя: Той славы з макавае зерне [П. Панчанка].

Сустракаюцца і бяззлучнікавыя параўнанні, выражаныя формай назоўнага склону: Часам пачынае здавацца, што іголка – гэта прыручаная бліскавіца [Р. Барадулін]; І тады прышлі наважна хмары – Айсбергі падсонечных вышынь, Гром у бубны громкія ўдарыў, Цішыню густую пакрышыў [П. Панчанка];

формай творнага склону: Каля пасады лесніковай Цягнуўся гожаю падковай Стары, высокі лес цяністы [Я. Колас]; А елкі хмурымі крыжамі Высока ў небе выдзялялісь [Я. Колас];

прыдаткам: Дзе арэшнік развесіў Гронкі вочак-арэхаў, – Заблудзілася ў лесе Зялёнае рэха [К. Кірэенка].

Асаблівую экспрэсію паэтычным радкам надаюць адмоўныя параўнанні, у якіх якасці і ўласцівасці з'яў сцвярджаюцца шляхам супрацьпастаўлення з іншымі рэаліямі: Ляжаць пакошаныя травы. Не травы – казачныя сны. Не сны, а шолахі дубравы, Вясёлкі, галасы вясны [М. Танк];

Параўнанні, якія валодаюць надзвычай высокім патэнцыялам выяўленчай выразнасці, дазваляюць вобразна апісаць прыродныя з'явы: маляўнічыя краявіды: стварыць дынамічнае апісанне навакольнай рэчаіснасці: яскрава і эмацыянальна апісаць адцягненыя паняцці.

Эпітэт) – вобразнае азначэнне прадмета або з'явы, якое адрозніваецца ад звычайнага азначэння пераносным сэнсам і экспрэсіўнай функцыяй. Эпітэт дапамагае дакладна і ўсебакова ахарактарызаваць пэўны прадмет,

з'яву ці чалавека, вылучыць і апісаць іх найбольш істотныя індывідуальныя рысы: *Што засталася ў памяці з тае начы і сонечнага ранку? Зорная свежасць і мурожныя пахі. І яшчэ – родная цеплыня* [Ул. Карпаў]; ; *Кожнай сваёй крывінкаю жыццё чалавека крычыць, што яно надта крохкае, безабароннае, што людзі прыходзяць у гэты свет, каб думаць, любіць, ствараць* [С. Законнікаў].

Выяўленчая выразнасць эпітэта як вобразнага азначэння ў значнай ступені абумоўлена яго метафарычнасцю.

У складзе эпітэтаў традыцыйна вызначаюцца агульнамоўныя (звыклія): *Хлеб – аснова жыцця. Хлеб надзенны і хлеб духоўны, ім трываліцца людства* [Р. Барадулін]; народна-паэтычныя (сталыя, традыцыйныя): *сіняе мора, красна дзеўка, яснае сонейка, чыста поле, зялёны бор*; і індывідуальна-аўтарскія (аказіянальныя): *На попельна-шэрым небе марудна гайдаліся карункавыя абрысы старых соснаў* [С. Грахоўскі].

Найбольшыя выяўленча-выразныя магчымасці маюць індывідуальна-аўтарскія эпітэты, якія, як правіла, з'яўляюцца метафарычнымі і адлюстроўваюць своеасаблівае, незвычайнае ўспрыманне аўтарам навакольнага свету: *Але то былі не палеткі, а раскошныя зялёныя паплавы, на якіх, у аддаленні адзін ад аднаго, стаялі волаты-дубы* [Т. Хадкевіч]; *Суровыя і мужныя, рамантычна ўзвышаныя вершы паэта асветлены пафасам гуманізму, улюбёнасці ў жыццё і людзей, свядомым супрацьпастаўленнем трывожнаму атамнаму веку чалавека як самай вялікай каштоўнасці на зямлі* [В. Гапава].

Эпітэт выконвае адначасова дзве арганічна ўзаемазвязаныя функцыі — функцыю вобразнай характарыстыкі прадмета і функцыю экспрэсівізацыі маўлення. Аб'ектамі вобразнай характарыстыкі могуць быць разнастайныя з'явы рэчаіснасці. Найчасцей эпітэт вобразна, маляўніча і наглядна характарызуе:

– прыродныя з'явы: *Тым часам сонца выйшла ўгору І з безгранічнага прастору Шырокай плынню агнявою На землю шчодраю рукою Лье блеск гарачы і яскравы, І вянуць скошаныя травы* [Я. Колас];

– жывёльны і раслінны свет: *У садах засвіталі іпакі, Чутны жаўранка срэбныя званы* [А. Астрэйка];

– канкрэтныя прадметы: *Яны (снапчкі — А. С.) так мілы, так прыветны, Так самавіты, так фацэтны* [Я. Колас];

рознабакова апісвае паводзіны, характар людзей: *Паэт найглыбейшага лірычнага пранікнення, няўрымслівай і ўсемагутнай сілы пачуцця, вострадраматычнага ўспрыняцця свету, Куляшоў быў у той жа час і адным з самых разумных паэтаў нашай эпохі* [Н. Гілевіч];

дазваляе аўтару дакладна і выразна перадаць іх пачуцці, эмоцыі, душэўныя перажыванні, псіхічны стан, адносіны да іншых людзей: *Спявалі дрэвы і — няхай ціхім, але неадольным спевам — адукалася сэрца* [І. Мележ];

трапна характарызуе маўленне чалавека: *У сяле чулася гаворка і песні. Вясёлыя маладыя гукі смела ўразаліся ў цішыню ночы і бойка плылі на рэчку* [Я. Колас]; *А вечар чуткі, гаварлівы Разносіць гоман, смех шчаслівы* [Я.

Колас].

Эпітэт як вобразнае азначэнне пэўнага прадмета або з’явы засноўваецца на разнастайных асацыяцыях:

колеравых: *Небу цёмна-сіняму і ветру Скардзіліся чорныя палі:* — Сонцам мы вясновым абagrэты, А дажджу даўно ўжо не пілі П. Панчанка];

гукавых: *Нават удзень і то рэдка можна пачуць хіба што трывожнае цвырканне дразда або дзятла* [Ул. Карпаў];

прасторавых: *Эх, як прывольны прасторы наднямонскіх лугоў!* [Я. Колас];

часавых: *Вясновае сонца растапіла снег на пагорках і паўднёвых схілах, пагнала ярамі і зморшчынамі на палях шпаркія, вясёлыя ручаі* [Т. Хадкевіч].

Эпітэт, як правіла, выражаецца:

простымі прыметнікамі, найчасцей якаснымі: *Свет расступаўся і хараішэў, аснежанае поле здавалася... зіхатлівым прасторам* [С. Грахоўскі];

Сцяблінка — тонкая, кволая, танчэй за жытнюю — аж дзівішся, як яна трымае такія шырокія лісты [І. Мележ];

адноснымі ў пераносным значэнні: *Залатыя бруеніцы рдзеюць на нашым узлессі* [С. Грахоўскі]; *Дзе некалі стаялі домікі і парканы, разросся шумлівы парк, бронзавыя русалкі пускаюць вяночкі па вадзе, на зялёны курган узышоў сустракаць сонца вечны і нястомны падарожнік — Янка Купала* [С. Грахоўскі];

складанымі прыметнікамі, у тым ліку аказіянальнымі: *І вось жахнула бліскавіца, Як вогнямгненная крыніца* [Я. Колас]; *І шуміць, і грыміць Срэбразонны ручэй* [Я. Купала];

састаўнымі прыметнікамі: *Успывае хмарка і другая Над сіне-дымным небасхілам І ў задуменні смутна-мілым З нябёс блакітных пазіраюць, як бы дарогу выбіраюць* [Я. Колас];

дзеепрыметнікамі: *А для галінкі дожджык чулы — Чаканай свежасці прыліў* [Е. Лось];

назоўнікам у ролі прыдатка: *Хіба ўвосень не расцвітае прыгажуня-яблынька, зведзеная ў зман здрадлівай ласкай бабінага лета?* [І. Навуменка].

Адметнымі з’яўляюцца індывідуальна-аўтарскія эпітэты, выражаныя аказіяналізмамі: *Мова Вушаччына ўвабрала ў сябе й задуменнасць незлічоных вазёраў, і развагу бароў, і шчыра-срэбраны позван крыніцаў, які выпраўляюць у свет упаўнелыя рэкі й рачулки* [Р. Барадулін]; *Серабрыцца снег, мігацяць незлічоныя мільёны брыльянцістых іголак, вецер-кусака шчыпле за шокі, нос* [М. Лынькоў]; *Таму і запомніліся складныя і звонкія Броўкавы вершы. Цяпер ён сам быў тут, у дзядзькавай хаце — сонечнасветлавалосы, яснавокі, вясёлы, парывісты і гаваркі* [С. Грахоўскі].

Такім чынам, надзвычай актыўным моўным сродкам выяўленчай выразнасці з’яўляецца пераноснае словаўжыванне, заснаванае на падабенстве прадметаў – тропы, якія выконваюць функцыю мастацкай канкрэтызацыі маўлення, індывідуалізацыі аб’екта, яго вобразнай характарыстыкі.

Літаратура

1. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск : Выш.

школа, 1979. – 320 с.

2. Арутюнова, Н. Д. Языковая метафора / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 147–173.

3. Гілевіч, Н. С. Паэтыка беларускай народнай лірыкі: Слова і вобраз. Паэтычны сінтаксіс: Гукапіс і рыфма / Н. С. Гілевіч. – Мінск : Выш. школа, 1975. – 288 с.

4. Квятковский, А. П. Поэтический словарь / А. П. Квят-коўскі; науч. ред.: И. Роднянская; А. П. Квятковский. – М. : Сов. Энцикл., 1966. – 376 с.

5. Некрасова, Е. А. Сравнения / Е. А. Некрасова // Языковые процессы современной русской художественной литературы. Поэзия / отв. ред. А. Д. Григорьев. – М. : Наука, 1977. – 392 с.

6. Григорьев, В. П. Поэтика слова / В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1978. – 56 с.

7. Старычонак, В. Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В. Д. Старычонак. – Мінск : Выд-ва БДПУ, 2007. – 176 с.

8. Беларуская мова. Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : “Беларуская энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1994. – 653 с.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРЫНЫ